

Kadunud poja tagasitulek

– „meil aiaäärsele tänavale”

Pikad ja närvilised kuud, võib olla terved aastad on möödunud ja ma olen siin tagasi. Koridoride seintest õhkub jahedust ja niiskust. Lõputute ridadena on nende äärde laotud toimekuid – nii kõrguses kui kauguses kaovad nende ridade ja virnade lõpud pimedusse.

Neist seintest voolab minusse salapärase ootusärevus. Nagu vanal väsinud sõjahobusel värisevad mu sõõrmed uute raskete rännakute, aga võib olla ka uute avastuste ootel.

Olen liigutatud, et nad pole mind veel unustanud – need mustades kitlites väikesepalgised toimekad naised, kellest mõnda tunnen juba ligi pool sajandit. Aga arhiivi koridoride nurkade tagant välkumas, uurimissaali ja raamatukogu laudade taga vaikselt naeratamas näeb vaimusilmas neid vanu häid sõpru ja õpetajaid, kelle kadumine järjekordselt demonstreerinud on, kui üürrike on inimese elu, võrreldes ürikulise ajaloo igavikulisusega.

Olen jõudmas oma teekonna lõpule. See algas Mahtra ülestõusu väljadel ning kestis kaua – Gustav Adolfi valitsemise lõpust Aleksander II valitsemise alguseni. Ma sammusin siin läbi toimikute mere ja mind saatsid väsinud, kühmus selja ja kurnatud näoga mehed, naised ja lapsed. Nende vaikes pominas kajas kurtmisi, kuid nende silmad rääkisid millestki muust – visadusest, oma õiguse eest seismisest, lootusest.

Nagu kõik vanemaid aegu uurivad ajaloolased, elasin pidevas põletavas puhastustules – ma pidin läbi elu ööpoole suutma näha tema päevapoolt.

Meie vanem ajalugu koosneb unustuse pimedas öös virvatulukestena värelevatest inimsaatusetest, mis vaid hetkeks ilmutavad endast dokumenti jäänud jälje läbi. Aga dokumenti satutakse tavaliselt kurja saatuse tahtel. Dokumendid jutustavad meile ikka kuritegudest, räägivad kannatustest. Dokumendid kaebavad, nõuavad õigust – ja seda viimast tavaliselt ei saada.

Eesti Ajalooarhiivi Tartus peaks õieti kutsutama Suureks Kannatuste Majaks.

Olin kõndinud talumeestega läbi kahest sajandist, elanud üle sõjad ja katkud, näljakuud ja peksupäevad. Nüüd tahtsime minna talude päriseks ostmise aega.

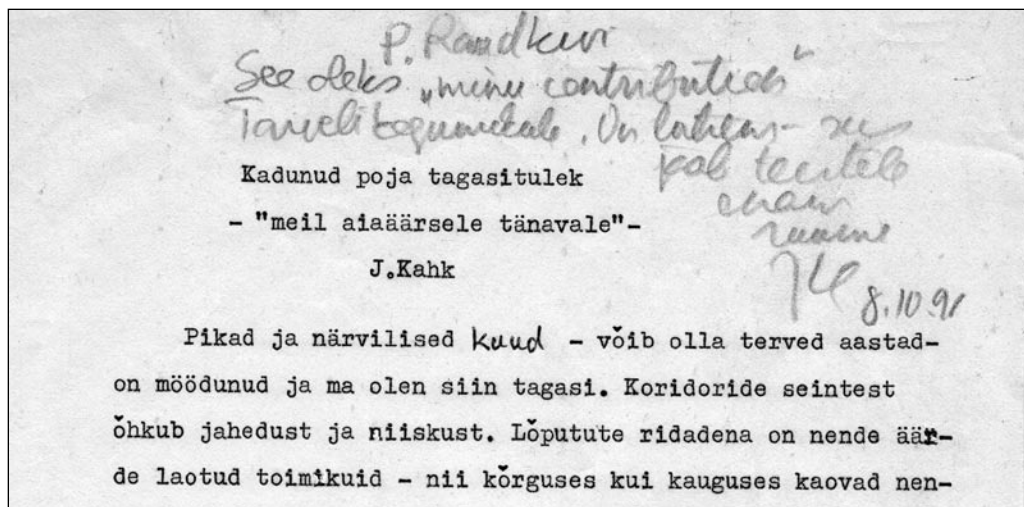
Ajalooliste uurimiste andmeil osteti esimesed talud päriseks Lõuna-Eestis 1860-ndail, Põhja-Eestis 1870-80-ndail aastail. Neil aastakümneil tõusid rendi- ja ostuhinnad ning peremeestel oli raske maksmiseks vajalikku raha kokku saada. Kuid samal ajal on tunda, et nii parun kui ka pärisperemees kandsid eeskätt selle eest hoolt, et talu korras oleks ja sellisena püsiks. Talust aeti peremehe minema rendi mitte maksmise pärast, kuid veel sagedamini selle eest, et talu oli käest lastud – hooned lagunenu, põllud külvamata, hein ja sõnnik otsas.

Päris- ja teoorjuse ajast oldi päranduseks saadud õige laostunud talud. Kullamaa kihelkonna talumees Erm Buck kurtis 1884. aastal kohtule, et kui ta talu eelmise peremehe käest üle oli võtnud, siis selgus, et selle kambrit oli laudana kasutatud ja loomad olid selle aknast sisse-välja käinud. Kambri katus oli aga nii katki olnud, et päevavalgus läbi paistis. Põllud polnud küntud, kõik põlluaiad olid lagunenu. Uue peremehe esimene kohus oli oma talu hooned korda seada. Ja vana kombe kohaselt pidid teda selle juures – nii materjali veol kui ka ehitustöö – abistama kõik valla talud. Rehetaredele ehitati juurde uued elukambrid ning varustati need akende ja ustega.

Vana Koiola peremehelt Jaan Härmaselt võeti 1864. aastal ta rendikoht ära. Enne seda oli jõudnud ta ise ehitada aida, pesukoja, sauna ja loomalauda. Elumajal oli ta kambritele pannud uued aknad ja ukSED, „... kel eagal üttel raud hing ja konksi olliwa nink kolme ussel raud lingi ja käetwangu olliwa”.

Läänemaal asunud Paatsalu mõisa popsi poeg Hans Walsberg oli 1870-ndail aastail rendile võtnud Laane saunatalu, seal uudismaad üles harinud ja kraave kaevanud. Vanale majale oli ta uue katuse pannud ning uue kambri juurde ehitanud. „Ahi korstnaga sisse tehtud...” märgib ta oma kaebuses, „2 uut akent ühes klaasidega”. Kõik põllutööd olid korralikult tehtud ja rentki makstud, aga mõis tahtis teda ikkagi välja tõsta.

Karma talu peremees Peeter Kokk Orjaku vallast Läänemaal kirjeldab oma kaebuses, kui palju ehitustöid ta talus on teinud („... kambri



Käskiri.

viis ust om ümbre tettu ja parrandettu, 5 akkend on ümber parrandet..."). „Ja nüüd peale selle töö ja waiwa tahhap mõisa wallisus ütte aasta pärast majast välja ajada.”

Milline kirm oma kodu üles ehitada hingestas meie esivanemaid enam kui sada aastat tagasi. Ja algusest peale taheti see kodu rajada ilusana.

Aastal 1866 nõuab kahjutasu oma talust „välja wiskamise” pärast Mihkel Kellmann Nehatust. Ta oli istutanud 15 õunapuud, 16 ploomi- ja 18 kreegi puud. Peale selle veel 10 ilupuud – 2 saart, 1 kuuse, 1 pihelga, 1 toominga, 1 kastani, 1 niinepuu, 1 vahtra, 1 tamme, 1 jalaka ja veel 30 „tikkerperi-pöösast”.

Vigala Ojapealse Liisu kaebas 1867. aastal, et „ta on oma kohhast lahti saan” ja seal oli olnud 10 õunapuud ja tikerberi-pöösast.

Vana Nursi peremees Anton Nikkemanist oli Hanso talusse maha jäänud 34 „uibu-puud” ja 20 kirsipuud ja väike marjaaed.

Saastna peremehel Jaan Otsal oli 1866. aastal maha jäänud 14 õunapuud.

Veidi enam kooliharidust saanud ja mõisaniing vallakirjutajana teeninud Aleksander Muhli Maarjamõisast tahtis elu lõpuks endale väikese talu rajada. „Ma hakkasin seda soist maaplatsi täitma ja kohati pidin seda mitu jalga tõstma,” kurdab ta oma kaebuses 1869. aastal, „ja rajasin ilusa puu- ja kõögivilja aia istutades sinna kõiki neid puusorte, mis meie kliimaga sobivad...”

Mul on ka elus tunnistaja – kuigi ta juba enam kui veerandsada aastat lahkunud on. Ta sündis 1874. aastal Kosel Triigi vallas Mihkli talutares. Saatus oli talle armuline – ta suikus ka

viimasele unele talutares. Mitte Mihkliil – selle kord uhked hooned olid ammu kokku varisenud, puuviljaaed surnud.

See pidi olema 1880-ndate aastate teisel poolel, kui mu vanaema oli juba kümme aastat täis. Taludes hakkasid lapsed varakult tööle. Vanaema oli kõige vanem seitsme õe hulgas. Nad olid koos isaga mõisast ilupuid ja põõsaid toonud ning talu juurde kauni „laube” (*Laube* – saksa k. – iluaed) rajanud. Ja sel hommikul oli ta isale öelnud: „Vaata isa – kui ilus meie laube on!”

Mõnikord julgen mõelda, et võib olla on sellesse õhkõrna romantilisse episoodi kätketud see kõige eestilikum, mis meis, eestlastes, on. Me tahame midagi ilusat luua – me ei häbene õppida teistelt ja oleme rõõmsad, kui ka võõrad meie loodud ilust rõõmu tunnevad. Aga see ilu on õrn ja kergelt haavatav.

Pole midagi traagilisemat kui surnud viljapuuaed. Talvesõja 1939. aasta talvel surid enamikus Eesti taludes viljapuud, sest nad ei suutnud vastu panna pakase surmavale hingusele. Räägitakse, et loomad tunnevad ette maavärinaid. Kas ei võinud peremehe istutatud puud ette aimata peremeest ähvardavat saatust? Ja puude süda ei pidanud vastu. Aga inimeste südamed? Need peavad vastu pidama.

Juhan Kahk